

Едуард Щербенко

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України

ФЕНОМЕН МАЙДАНУ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК НОВІТНЬОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Аналізуються зміни в українській політичній думці, спричинені помаранчевою революцією 2004 року. Основною тезою автора є виникнення внаслідок цих подій української політичної нації.

Ключові слова: помаранчева революція, українська політична нація, феномен Майдану, українська політична думка.

Szczerbenko Edward. Fenomen Majdanu jako decydujący czynnik nowego etapu rozwoju ukraińskiej myśli politycznej.

Artykuł koncentruje się na zmianach w ukraińskiej myśli politycznej, wywołanych rewolucją pomarańczową 2004 roku. Główną tezą autora jest stwierdzenie, że wskutek tych wydarzeń powstał ukraiński naród polityczny.

Słowa kluczowe: rewolucja pomarańczowa, ukraiński naród polityczny, fenomen Majdanu, ukraińska myśl polityczna.

Щербенко Эдуард. Феномен Майдана как ключевой элемент новейшего этапа развития украинской политической мысли.

Анализируются изменения в украинской политической мысли, вызванные оранжевой революцией 2004 года. Основным тезисом автора есть возникновение вследствие данных событий украинской политической нации.

Ключевые слова: оранжевая революция, украинская политическая нация, феномен Майдана, украинская политическая мысль.

Shcherbenko Eduard. Phenomenon of the Maidan as a key factor in the latest stage of development of Ukrainian political thought.

The article is focused on the changes in the Ukrainian political thought caused the 2004 Orange Revolution. The main thesis of the author is that a result of those events is existence of Ukrainian political nation.

Key words: Orange Revolution, Ukrainian political nation, the phenomenon of the Maidan, the Ukrainian political thought.

Полярність позицій, якою характеризуються дискусії щодо подій 2004 року, коли, з одного боку, вони можуть оцінюватися як зоряний час української історії, а з іншої — як ще одна її руїна, сама має бути пояснена через введення певних моделей. У межах цього завдання у статті робиться спроба співставлення найпоширенішого мотто «помаранчевих» подій («народилася нація») і відомої формули часів утворення незалежної італійської держави: «ми створили Італію, залишилося створити італійців». Виявивши і зіставивши закладені в них презумпції, ми можемо отримати підстави для раціонального судження про засновки сьогоденної загальноукраїнської дискусії.

Нагадаємо, ідея нації з'являється під час Американської і Французької революцій і пов'язана зі зміною трактовки суверенітету, коли під сувереном розуміється вже не монарх, а самоврядна спільнота громадян, яка впорядковує своє життя за допомогою численних інститутів — економічних, культурних, політичних (національна промисловість, національний ринок, і так само національні преса, театр, кінематограф, школа, церква і т.д.). Вона комунікує за допомогою цих інститутів, спільно виробляючи рішення щодо всіх викликів, які постають у відкритому світі і так здійснює свій унікальний шлях. Проте ці інститути передбачають необхідні компетенції громадян. Відповідно, при введенні нових інститутів під час модернізації (а особливо прискореної, як це відбувається при постанні незалежної держави), ми неминуче отримуємо зазор між інституційною інфраструктурою і вміннями громадян. Саме так можна інтерпретувати формулу щодо Італії та італійців.

Ця «італійська» формула, очевидно, відповідає українській ситуації, з впровадженням численних інститутів під час «наздоганяючої» модернізації і моментами неготовністю громадян

ними оперувати (інакше кажучи, відсутністю українців, які тримають модернізовану Україну). Покажемо це на рівні довіри громадян до суспільних інститутів.

Відомо, що соціологічні опитування протягом усіх років незалежності фіксують низький рівень довіри практично до всіх політичних і громадських інститутів — від президента і парламенту до партій та громадських організацій, і так само низький рівень залучення до громадської активності. Найочевидніша трактовка цього явища, — «оскільки не довіряємо інститутам, не беремо участі в їх роботі». Проте вона не є достатньою. Парадоксальним чином, переважна більшість громадян (понад 40%) визнає ефективність створення організацій для вирішення спільних завдань, але участь у громадській роботі бере лише трохи більше 10% [1]. Понад чверть опитаних вбачає основного представника своїх інтересів у політичних партіях, але членами їх визнають себе менше 5% [2]. Більше того, в межах 30–50% коливається кількість тих, хто готовий безоплатно брати участь у таких важливих видах громадської діяльності, як допомога хворим, інвалідам, бідним; озеленення міста/села, прибирання території за місцем проживання, — проте не лише рівень участі, про що сказано вище, але й рівень довіри до громадських організацій (які ж бо й виконують подібні завдання) складає лічені відсотки [3].

Як результат на загал визнаючи демократичні цінності й ефективність організації зусиль для їх реалізації, українці, у переважній більшості, не впізнають у членах подібних організацій таких же громадян, тобто себе самих. Роль інституційно компетентного громадянина як складова образу самого себе, загалом, виявляється відсутньою в українця. Зв'язок між знанням про форми і навичками їх застосування розпадається: ніби це хтось інший, а не я (мої сусіди, родичі, колеги) мають наповнювати партії, НУО тощо й виконувати те, що покладається на них у суспільстві.

Негативно оцінюючи розвиток подій в країні (число таких респондентів сягало на середину 2008 р. більш як 80% [4]), громадяни не помічають, що виставляють негативну оцінку насамперед собі: адже в країні не спостерігається вибуховий ріст організацій громадян, які б виконували завдання необхідних змін. Подібний зсув, між іншим, був би зафіксований і у сплеску довіри до організацій «третього сектора»: досвід участі в суспільних подіях, подібно до плавання чи кохання, має природу ініціації: ти розумієш усіх, хто отримав його. Натомість, симптоматично, під час опитування на питання «Чому ви не включені в активну громадську діяльність» 31% респондентів обрали варіант «не маю можливості», тоді як 58,8% — «не маю в цьому потреби» [5]. Таким чином, мінімум дві третини громадян мають картину, у якій інститути працюють поза участю їх самих (тобто перед нами та сама «Україна без українців»). Отже, їхнє незадоволення роботою інститутів не має шансу перейти в їхні зусилля по зміні стану справ. Це прояв того, що Ліна Костенко у відомому виступі назвала «дефектом головного дзеркала», тобто устрою мови, способу, яким людина описує себе в світі.

Саме в цьому пункті відбувся революційний зсув, який здійснив Майдан, відкривши іншу перспективу розуміння громадянами своїх дій. Перш за все, відзначимо загальносуспільний масштаб, який мали громадські акції: за підрахунками дослідника Т. Кузьо, до них долучилися близько 20% населення [6], а їх завершенням, як відомо, стали рішення органів вищої політичної влади — Верховної Ради і Верховного Суду, сприйняті як легітимні обома сторонами. Тому у повсякденному досвіді був встановлений прямий зв'язок між зусиллями мільйонів громадян і дією загальнонаціональних політичних інститутів: нація інтегрувалася через свої інститути.

По-друге, той факт, що на Майдані були представлені всі регіональні, конфесійні, мовні, майнові тощо верстви — показує, що рух мав позастанову природу, яка виходила за межі тих чи інших страт. Грунтом їхньої єдності виступила гідність.

Безпрецедентна брутальність кампанії 2004 року поставила під удар не лише особисту гідність найширших верств громадян, але, про що мовиться рідше, також їх професійну (корпоративну) гідність. У кожній професії є цей складник, який масово виявився у суспільстві. Вчителі і медики, змушені примушувати студентів або пацієнтів до певного голосування, правоохоронці, присилувані до прикриття кримінальних дій, а то й вчинення їх; журналісти, вимогою до яких стало писати й промовляти будь-яку брехню. Це пояснює наявність поряд з

індивідуальними виходами на протест, корпоративних виступів у публічному просторі — як от «журналістська революція» або лист кількох українських дипломатів. Зусилля до відновлення як особистої, так і професійної/корпоративної гідності були каналізовані у вимірі політичних інститутів (оскільки саме з цього боку йшло руйнівне втручання), — і тут потік потрапив у призначене йому річище: адже конституція України, як і будь-якої демократичної держави, побудована на правах і свободах громадян, і весь її інституційний дизайн, як і весь штат державних службовців призначений для їх здійснення й захисту. І те, що часто лишалося імітацією, в цей момент наповнилося життям і освітілося смыслом для всіх.

Звернемо увагу, що в подіях 2004 року неможливо відрізнити учасника акцій від «звичайного обивателя»: як у Києві, так і в регіонах громадяни йшли на роботу, а ввечері заповнювали майдани. Перетворення політичної участі на повсякденну складову життя стало предметом масових свідчень листопада-грудня того року. Ми наведемо лише один промовистий приклад. Як відомо, київська влада надала інфраструктуру міських служб у розпорядження протестуючих. І ось пані з районних громадських харчових установ тепер готують обіди і для протестантів, а щоб веселіше працювалося, співають пісеньки чи складають віршики, типу :

Ми за вільну Україну Віддавали голоси. Нині ж, добрі господині, Українцям на Майдані Випікаєм пиріжки [7].

Це і є в мініатюрі опис усієї ситуації: для добрих господинь природно випікати пиріжки, а що тепер ця суто домашня справа виявилася вплетеною в загальнонаціональну політичну подію, то приватний і публічний, громадянський виміри життя постали сполучуваними судинами. Гідність, знайома за досвідом повсякденного приватного та корпоративного життя, відкрилася громадянам у її політичному вимірі (себто бути доброю господинею, класним професіоналом і громадянином – грані того самого, рівно природні та необхідні, і нас таких повно, як перехожих на майдані): українці впізнали себе як спільноту, що вирішує на цій основі політичні питання — тобто себе як українську націю*.

Саме тому громадяни інших демократичних країн, наприклад, Польщі, Німеччини вітали помаранчеву революцію: вони впізнавали в цих українцях себе самих. Інакше кажучи, ці українці робили в 2004-му те, що німці, поляки, чехи, американці робили у своїх 1968, 1989 або 1776 році. Тобто українці в цей момент були такими ж поляками, чехами чи американцями — або американці, німці, поляки тоді були українцями.

Подібно переходу «від Італії до італійців», феномен Майдану виявляється зсувом від України — до українців. Цей зсув означає й зміну способу опису всієї політичної реальності: іншими стають презумпції нашої мови. Кожен інститут (грань «України») ми не можемо представляти поза виміром певних критичних параметрів компетенцій громадян («українців»), які лише й роблять їх реальністю. Проте цей здобутий в експерименті новий елемент, що відклався в масивах дискурсу помаранчевих подій, потребує артикуляції — завдання, яке лягає на всю українську гуманітаристику й політичну науку зокрема, і яке досі виконане лише частково**. Подібна робота і є полагодженням згаданого «дефекту головного дзеркала», щоб

* Таке впізнання є в досвіді кожної нації. Як одну з яскравих ілюстрацій наведемо уривок з книги Дж. Неру «Відкриття Індії». Автор розповідає, як він, тоді учасник руху за визволення країни від колоніального панування, обходить села, спілкуючись із селянами. Ідеї визволення вже поширилися серед них, і на зустрічах їх учасники проголошують клич: «Перемогу Матері Індії!». Коли ж їх розпитують, що вони розуміють під «Матір'ю Індією», вони губляться (чи це земля, гори — «добра земля Індії?»). «Так продовжувався цей обмін питаннями і відповідями, доки нарешті вони не починали нетерпляче вимагати, щоб я розповів їм про все це докладно. І я намагався це зробити, пояснюючи їм, що Індія справді така, якою вона їм мислиться, але в той же час вона є і чимось набагато більшим. Гори й річки Індії, її ліси й широкі лани, що дають нам їжу, — все це нам дороге, але дорожче за все — народ Індії, люди, подібні їм і мені, які живуть на цих широких просторах. «Бхарат Мата», «Мати Індія» — це в першу чергу мільйони людей, і її перемога означає перемогу цих людей. Ви є частиною цієї «Бхарат Мата», казав я їм; в якомусь сенсі ви самі і є «Бхарат Мата». І мірою того, як ця думка повільно проникала в їхню свідомість, очі їх загоралися все яскравіше, як ніби вони зробили велике відкриття» [8].

** Теми, що стали «сюжетами» Майдану, без яких він не відбувся б. Вони потребують рефлексії серед інших: мотивацію широких верств громадян демократичними цінностями, здатність політичних еліт до діалогу, закономірності українських політичних рухів (не виключено, що у випадку, коли завдання модернізації української суспільної системи не будуть виконані, наступний її етап здійснюватиметься також у формах протестного руху) тощо. Зрозуміло, що всі ці елементи були присутні не лише під час помаранчевої революції, проте вони виступили доконечними умовами її можливості. Відповідно, можуть правити за принципові пункти, за якими можливий моніторинг поточного стану українського політикуму, і певні значення цих параметрів даватимуть раціональне підґрунтя для певних дій.

українець міг описувати українську політичну реальність як таку, де наявні й діють українці, одним з яких він є, — що продукує зовсім іншу карту дій, ніж коли їх не було (будь-яке судження щодо стану справ з інститутами тут постає й судженням щодо міри власних моїх, родича, сусіда, товариша компетенцій, наших недоробок, яким природно наслідувати нашим діям щодо змін).

Якщо ж ця робота українською гуманітаристикою не буде виконана, то на нашу думку, це феномен Майдану, що став втіленням вищої міри спільності українців у гідності, лишатиметься живильним ферментом в усвідомленні українцями самих себе і своїх можливостей. У цьому сенсі він увійшов до «українського тезаурусу», посівши місце поряд із Вічем і Січчю.

1. *Якщо* люди мають спільні цілі і хочуть їх досягти, як їм потрібно діяти, щоб досягти більшого ефекту? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=365.

2. *Хто* має представляти Ваші інтереси у суспільних процесах в першу чергу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=154.

3. *Паніна Н. В.* Українське суспільство 1994–2005. Соціологічний моніторинг [Електронний ресурс] / Н. В. Паніна. – К. : Вид-во «Софія», 2005. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=81.

4. *Події* в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі? (динаміка 2004–2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=66.

5. *Чому* Ви не залучені до активної громадської діяльності? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=366.

6. *Кузьо Т.* Перший рік президентства Ющенка: погляд із заходу [Електронний ресурс] / Т. Кузьо // Українська правда. – 2005. – 23 ноября. – Режим доступу до публікації : www2.pravda.com.ua/news/2005/11/23/35954.htm.

7. *Ніколаєнко Р.* Частували Майдан / Р. Ніколаєнко // Вечірній Київ. – 2004. – 2 грудня.

8. *Неру Дж.* Открытие Индии Дж. Неру ; [пер.с англ.]. – М. : Политиздат, 1989. – Кн. 1. – С. 89–90.